גמרא מנחות מב,א; מד,א;

סוגיא ט״ז: מצות התכלת

א. התכלת בתורה

בתורה מופיע התכלת כאחד המרכיבים ההכרחיים לעשיית הבדים השונים המשמשים במלאכת המשכן ליריעות האוהל, כיסויי הכלים ובגדי הכהונה. פעם אחת בלבד נזכר התכלת בתורה שלא בהקשר של מלאכת המשכן. פעם יחידה זו היא בפרשת ציצית שבספר במדבר.

בנביאים ובכתובים מופיע התכלת כחומר יקר ומכובד לא רק לצרכי המקדש וכליו, אלא כמייצג עושר ומעמד עבור יהודים וגויים כאחד.

מלך צור שולח לשלמה את חירם אשר בין כישוריו השונים יודע גם את מלאכת התכלת, ושלמה משתמש בו בעשיית הפרוכות למקדש. יש לציין כי התכלת עצמה אינה מוזכרת כחומר שיובא מחו״ל, ואף לא מוזכרת כחומר אשר נאגר ע״י דוד לצורך המקדש.

יחזקאל מתאר את שרי הצבא של אשור כלבושי תכלת. בקינתו על צור הוא מספר כי התכלת מובאת מאיי אלישה. יתכן שיוצרה גם במקומות נוספים, אלא שהתכלת שהובאה מן המקומות המצויינים היתה מובחרת ביותר. בכל אופן, הצורים היו הסוחרים בה ומוכרים אותה לכל מלכויות העולם העתיק. במגילת אסתר משמשת התכלת את המלך אחשורוש בהראותו את עושר כבוד מלכותו במשתה, והיא גם בראש מלבושי המלכות בהם מתכבד מרדכי בצאתו מלפני המלך.

המילה ׳תכלת׳ במקרא מתיחסת לחוט הצבוע בצבע התכלת. המקרא איננו מפרש ממה מפיקים את צבע התכלת, וממה עשוי החוט הצבוע בצבע תכלת. לא מצאנו את המילה תכלת מופיע בהשאלה ביחס לשום דבר אחר במקרא, באופן שנוכל על פי הכרתנו אותו להסיק מה הוא הגוון האמיתי של התכלת הנזכרת בתורה.

כל שאנו יודעים הוא שצבע התכלת או בד התכלת היה מצרך יקר ומכובד בתקופת המקרא. הוא יובא גם מאיי הים, והיה מבוקש בכל המלכויות, כאשר בין סוחריו המרכזיים היו הצורים.

ב. מקור התכלת לצביעה

מאחר שמן המקרא עצמו לא ניתן ללמוד ממה היה מופק צבע התכלת, עומדות בפנינו שלוש דרכים לברר את מקורה של התכלת של מצוה:

א. זיהוי מקור התכלת עפ״י מסורת רציפה של קיום המצוה בעם ישראל, שהיא בעצם ׳תורה שבעל פה׳, שניתן ליחס אותה כ׳הלכה למשה מסיני׳ או ׳פירוש מקובל׳ כהגדרת הרמב״ם בהקדמתו למשנה.

ב. עיון במקורות חז״ל אשר מתארים את מקור התכלת למצוה או מספקים רמזים על מקורה.

ג. שימוש במקורות חיצוניים מן הספרות ההיסטורית והמדעית העוסקת בצביעת האריגים בעולם העתיק, בצירוף ממצאים ארכיאולוגיים מתקופת המקרא ועד הפסקת צביעת התכלת.

כמובן, שהאפשרות הראשונה היא העדיפה מבין כל האפשרויות, אלא שברור שהיא איננה אפשרית במצבנו היום. לכן עלינו לנסות ולזהות את התכלת בדרכים האחרות.

מבין שתי הדרכים הנוספות שהצענו, לכאורה, יש מקום להתלבט אם דרך העיון במקורות חז״ל ללא גיבוי של מסורת תוכל להביא אותנו לזיהוי וודאי, ואם דרך העיון במקורות חיצוניים מסוגלת להגיע לוודאות שיש לה תוקף הלכתי מספיק לצורך קיום המצוה.

המקורות לצבע התכלת עפ״י דברי חז״ל

את חומר החוטים שצובעים בצבע התכלת למדנו בתלמוד בבלי מסכת יבמות (ד, ב):

'ותכלת עמרא הוא! וממאי דתכלת עמרא הוא? מדשש - כיתנא, תכלת - עמרא הוא!'

מקור הלכתי בספרות חז״ל שמתייחס למקורה של התכלת המשמשת למצוה נמצא בתוספתא למסכת מנחות בפרק תשיעי:

'תכלת אין כשרה אלא מן החלזון. הביא שלא מן החלזון - פסולה. שני תולעת - מן התולעת שבהרים. הביאה שלא מן התולעת שבהרים - פסולה'.

למדנו בגמרא גם שניתן להפיק מן הצומח צבע הנראה זהה לצבע התכלת, אך איננו כשר למצות התכלת שבציצית. אחת הסיבות שהועלו בגמרא למניעת חכמים הטלת תכלת בטלית פשתן היא החשש שמא יטעו ויטילו חוטים הצבועים בקלא אילן במקום בתכלת (מ, א). אפילו בטלית שכולה תכלת אין מטילים קלא אילן בתור לבן, מחשש שמא יטול אדם חוטים אלה לציצית אחרת במחשבה שהם חוטי תכלת (מא, ב). מן הסוגיות נראה שהדרך היחידה להבחין בין צבע התכלת לבין קלא אילן זה היא באמצעות בדיקות של עמידות הצבע על ידי כיבוס בסממנים שונים (מג, א).

על רקע זה, הגמרא בב״מ (סא, ב) מזהירה את התולה קלא אילן בבגדו ואומר 'תכלת הוא'. רש״י שם כותב בביאור פסול קלא אילן לציצית:

'ורחמנא אמר: 'פתיל תכלת', ותכלת דמיו יקרים שצבוע בדם חלזון שאינו עולה מן הים אלא אחת לשבעים שנה.'

הרב הרצוג דקדק מדברי רש״י הללו שהפסול של קלא אילן אינו תלוי בתכונה מסויימת שחסרה בו, אלא משום שתכלת שאינה מן החלזון פסולה, כי פירוש המילה 'תכלת' בתורה הוא צמר הצבוע בדם חלזון.

לעומת זאת, נראה שהרמב״ם בראש פ״ב מהלכות ציצית מפרש את המילה תכלת בתורה באופן מעט יותר רחב: 'צמר הצבוע כפתוך שבכחול', בתוספת תנאי שתכלת של ציצית תהיה 'צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה'. נראה שהרמב״ם מדקדק לנסח את הדברים באופן שלא ישתמע שהחלזון שייך לעצם הגדרת התכלת, אלא שהוא רק המקור שממנו מפיקים את הצבע העומד בדרישות.

האם יש הבדל בין תכלת של ציצית לתכלת של המקדש

בדברי הרמב״ם בפ״ב מהלכות ציצית ישנה, לכאורה, הבחנה בין ׳תכלת האמורה בתורה בכל מקום׳ ל׳תכלת של ציצית׳:

׳**תכלת האמורה בתורה בכל מקום** היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין (השמש)[138] בטהרו של רקיע, **והתכלת האמורה בציצית** צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע״פ שהוא כעין הרקיע...׳

למרות זאת, לבעל ה׳משנה למלך׳ בהלכות כלי המקדש (פרק ח הלכה יג) היה פשוט שהרמב״ם אינו מחלק בין התכלת של כלי המקדש לתכלת של ציצית:

׳ולא ידעתי למה לא ביאר רבינו שצבע זה צריך שיהיה בדם חלזון. ואף אם ימצא צבע אחר שיהא עינו דומה לעצם השמים פשיטא דלא מהני כיון שאינו מדם חלזון. ובריש פ״ב מהלכות ציצית ביאר רבינו שתכלת האמור בציצית הוא מדם חלזון ופשיטא שגם כאן הדין כן. ואולי סמך על מ״ש בהלכות ציצית.׳

לעומת זאת, בהקדמת פירוש ׳תפארת ישראל׳ לסדר מועד, הנקראת ׳קופת הרוכלים׳, בכללי בגדי קודש של כהונה כתב שכפי הנראה מהרמב״ם גם בהלכות כלי המקדש וגם בהלכות ציצית, בתכלת שבבגדי כהונה אין צריך חלזון, אלא שהוא עצמו תמה על דברי הרמב״ם הללו, כיון שבתורה לא מצאנו שום רמז לחלק בין תכלת של ציצית לתכלת של המשכן. אמנם, יש שהציעו סברא בדבר, שתכלת של ציצית צריכה היתה להחזיק מעמד הרבה זמן, שהרי אפילו גרדומי תכלת הם כשרים. לעומת זאת, בגדי כהונה בכל מקרה צריך היה להחליפם מיד כשהחלו להתבלות, ולכן אין חסרון בכך שנצבעו בצבע שאינו מתקיים.

הרב אליהו טבגר[139] טוען שיש מקור לחילוקו של הרמב״ם מן הגמרא במסכת שבת בפרק שביעי, אשר מסבירה שמלאכות סידורא דפת במשנת ל״ט מלאכות, בעצם היו מלאכות עשיית הצבע לירִיעות המשכן מסממנים מן הצומח. מכך הוא מוכיח שהתכלת והארגמן שבמשכן לא היו נצבעים בדם חלזון אלא בחומרים צמחיים, וממילא מוכח כדברי הרמב״ם שלמשכן כשרה גם תכלת שלא מן החלזון. אמנם, התלמוד כן מתבסס על צידת חלזון לצורך מלאכת המשכן כמקור למלאכת קושר ומתיר, אך הרב טבגר טוען שהעובדה שהשתמשו בחלזונות אינה מוכיחה שהיו חייבים לעשות כן. ודוחק.[140]

הרמב״ם בפירוש המשניות כלל לא הזכיר את העובדה שהתכלת מופקת מן החלזון. ה׳תפארת ישראל׳ כתב שניתן ללמוד מן הרמב״ם גם בהלכות ציצית שבמשנה תורה שבאופן עקרוני צבע התכלת אינו חייב להיות מופק מן החלזון, אך הוא חייב להיות באיכות שווה לזו של הצבע המופק מן החילזון. מצד שני,

---

[138] כ״ה בדפוסים, אך בכתבי היד אינו.

[139] במאמר ׳צביעה לשמה ודם חלזון׳, בקונטרס בענייני התכלת, תשס״ט, עמ׳ י.

[140] וראה הצעת הרב הרצוג להסברים נוספים לחילוקו של הרמב״ם בין תכלת של מקדש לתכלת של ציצית בספר ׳התכלת׳ של הרב מנחם בורשטיין, בעמ׳ 381.

התפארת ישראל אינו מקבל את החילוק שנראה מדברי הרמב״ם בין תכלת של מקדש לתכלת של ציצית.

מסקנתו של התפארת ישראל היא שהתכלת שבתורה היא שם של צבע שעומד בשני תנאים - יופי וקיום של הצבע. הבעיה המעשית היא שאין אנו בקיאים באותם הסממנים שיש לבדוק באמצעותם את עמידות התכלת. התפארת ישראל טוען שעל פי אומני הצביעה שבזמנו לא קיים צבע תכלת מתקיים, ומסיק מכך שלמעשה רק התכלת המופק מהחלזון יכול לעמוד בתנאי ההלכה, אלא שאינו ידוע היום.

מן הדברים עולה שבשאלה אם יש לחלק בין תכלת האמורה בתורה לענין ציצית לתכלת של המשכן יש בפנינו שלוש אפשרויות : א. המל״מ - אין חילוק, וכן דעת הרמב״ם. ב. תפארת ישראל - אין חילוק, בניגוד למשמעות דברי הרמב״ם. ג. הרב טבגר - יש חילוק לפי הרמב״ם.

לאפשרויות אלה משמעות רבה ביחס לשאלה אם קיים עיכוב מצד זיהוי התכלת בחידוש עבודת המקדש ע״י הכהנים. שונה היא עבודת המקדש שיש בה חשש חיוב מיתה בעבודת כהן מחוסר בגדים, ממצות ציצית שאין שום איסור מן התורה בחסרון התכלת, אם אינה ידועה. עוד יש לציין שאם אין חילוק בין התכלת של המקדש לתכלת של ציצית, יש בכך חיזוק נוסף לטענה שלשיטת הרמב״ם הפקת צבע התכלת אינה חייבת להיות דוקא מן החלזון, שלכן לא ראה חובה לציינו בהלכות כלי המקדש.

אולם, על כל זה יש להעיר מדברי רבי אברהם בן הרמב״ם, שכתב בפירושו לספר שמות בענין התכלת של המשכן : ׳**וצביעתו בדם חלזון לא בזולתו, כמו שביארתו הקבלה בתכלת של ציצית**׳.

עוד יש להעיר, שבדיון זה התמקדנו רק בדברי הרמב״ם, בעוד שמדברי רש״י על התורה (שמות כה, ד) משמע שפירוש המילה ׳תכלת׳ היא ׳צמר צבוע בדם חילזון׳. הרב שמואל אריאל במאמר ׳התכלת וחידושה׳, טוען שיש כמה ראיות לפירושו של רש״י, ולכן נוטים גם רוב האחרונים, וממילא לא ניתן לצבוע תכלת הן לציצית והן למקדש בחומר שאיננו מופק מן החלזון.

ממה מורכב צבע התכלת

לפי המבואר במנחות (מב,ב; מד,א) התכלת מופקת מ׳דם חלזון׳. יש מקום להסתפק אם במילה דם מתכוונים חז״ל דוקא לנוזל החיות של החלזון, או שיתכן שמילה זו כוללת גם נוזלים נוספים שניתן להוציא מגופו של החלזון.

בגמרא במסכת שבת (עה, א) מבואר שלדעת רבא פציעת החלזון על מנת להוציא את דמו לצורך צביעה איננה מהווה נטילת נשמה מצד עצמה. מיתת החלזון אינה אלא תוצאה נלווית לפציעתו. על מנת להסביר הלכה זו ביאר ר״ת בתוד״ה ׳כי היכי׳, ׳דדם חלזון הראוי לצביעה מפקד פקיד ולא מחייב על אותו הדם משום נטילת נשמה׳.

יש לציין כי בכל המינים השונים שזוהו כחלזון התכלת במאה ושלושים השנים האחרונות לא הופק הצבע מדם החיות של החלזון אלא מנוזלים אחרים המצויים בגופו של החלזון או מופרשים ממנו. מאידך, יש לציין את העובדה כי אמנם דם חיות של חלזונות נוטה לצבע כחול (אם כי בד״כ הוא שקוף), משום שבמקום הברזל המצוי בדמם של רוב בעלי החיים וגורם לצבעו האדום, דם החלזון מכיל

נחושת אשר גורמת לצבע כחול. אולם, המומחים טוענים כי לא ניתן לצבוע בדם החיות של החלזונות.

בגמרא במנחות (מב, ב) בתיאור תהליך הצביעה בתכלת מוזכרת תוספת של סממנים לדם החלזון. רש"י הסביר שמדובר בסממנים המקובלים בקרב הצובעים, ששורים בהם את הבגדים. חומרים אלה כנראה מסייעים לקליטת הצבע בבגד. נראה מדבריו שלסממנים אלה אין שום השפעה על הגוון והאיכות של הצבע עצמו. לעומת זאת, תוס' התקשו כיצד יתכן שמערבים חומרים נוספים עם התכלת. הם כנראה הבינו שהמונח 'סממנים' מתייחס לחומרי צביעה, כפי שמצאנו במסכת שבת לגבי מלאכת המשכן.[141] משום כך הציעו בתוס' לומר שהתכלת היא שם הצבע כאשר הוא מופק מדם החלזון בצירוף הסממנים. יתכן שאפשרות זו היא משמעותית להסברת המציאות של החלזון, שלדברי הרמב"ם דמו הוא שחור, ורק בצירוף הסממנים מופק ממנו צבע התכלת.

הרמב"ם עצמו הזכיר שימוש בחומרים נוספים על צבע התכלת בכל שלבי עיבוד הצמר והצביעה: כיבוס, הרתחה באהלא כדי שיקלוט את העין, צירוף סממנים כגון הקימוניא אל דם החלזון 'כדרך שהצבעין עושים'. הקימוניא הוזכרה במשנה במסכת שבת בתור חומר כביסה. הרמב"ם פירש במסכת נידה שהיא 'מלח אלקלי', שהוא חומר כביסה המופק מצמח הנקרא 'יפרוק'. מן הדברים נראה שהרמב"ם אינו סבור שיש להוסיף לדם החלזון חומרים שהם בעלי צבע מצד עצמם. ונראה גם שהוא אינו סובר שצריכה להיות מסורת מיוחדת ביחס לסממנים אלה, אלא יש להשתמש בסממנים 'כדרך הצובעים'.

ג. זיהוי החלזון

בתלמוד בבלי מסכת מנחות (מד, א) שנינו בברייתא סימני זיהוי לחלזון התכלת:

'ת"ר: חלזון זהו - גופו דומה לים, ובריתו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה, ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים'.

רש"י מפרש שבמילה 'גופו' הכונה היא למראה גופו, ובמילה 'בריתו' הכונה היא לתבנית דיוקנו. נראה שבמילה מראה מתכוין רש"י לגוון.

זיהוי החלזון לפי הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות ציצית פרק ב בהלכה ב כתב אף הוא את סימני הזיהוי של החלזון בתוך תיאור תהליך הצביעה:

'ואחר כך מביאין דם חלזון, והוא [1]דג [2]שדומה עינו לעין התכלת [3]ודמו שחור כדיו [4]ובים המלח הוא מצוי.'

כאמור, בגמרא כתוב שברייתו של החלזון **דומה** לדג. הרמב"ם כתב שהחלזון **הוא** דג. קיימות מספר הצעות לפרש את המשמעות של ביטוי זה, אך משמעות אחת די ברורה עולה מתוכו, ונראה שדי בה, והיא שהחלזון המדובר הוא בעל חיים ימי, ואין צורך לומר שקיימת הגדרה של 'תבנית דיוקנו' של דג. את הביטוי בגמרא

---

[141] יש להעיר כי המילה סממנין מופיעה במשנה ובתלמוד גם ביחס לחומרי כביסה, כגון במסכת נידה פ"ט מ"ז 'שבעה סממנין' שמעבירין על הכתם. גם מדברי הרמב"ם שנראה להלן רואים שפירש שהסממנים האמורים לענין התכלת הם חומרי כביסה ולא חומרי צביעה.

׳גופו **דומה לים**׳ נראה שמפרש הרמב״ם במילים ׳**דומה** עינו **לעין התכלת**׳, כלומר הדמיון הוא בצבע.[142] הרמב״ם אינו מזכיר שהחלזון עולה רק אחת לשבעים שנה. אולם בסוף הפרק כתב: ׳התכלת אינה מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו׳.

שני נתונים מוסיף הרמב״ם על הגמרא:

א. מציאות החלזון בים המלח. יש מן החוקרים ואף מן הפוסקים מי שחשבו שרצונו לומר שהחלזון חי בים המלח שבדרום ארץ ישראל. כמובן שאין בסיס להבנה זו. הוכיחו כבר האחרונים שהרמב״ם בא להבחין בין ימות מתוקות לים המלוח, והתבטא בסגנון הלקוח מן השפה הערבית.

ב. דמו של החלזון שחור כדיו. אין לנתון זה מקור בגמרא, ולכאורה, אי אפשר להסביר כיצד הרמב״ם מוסיפו, אלא אם נאמר שהיו בידו מקורות נוספים של חז״ל, או שהיה בידו חלזון התכלת עצמו.

הרב הרצוג במחקרו על התכלת בישראל מעלה אפשרות שהרמב״ם הסתמך בזיהוי חלזון התכלת על הנתונים המדעיים שהובאו בספרי אריסטו. אריסטו חילק את משפחת החלזונות המיועדים לצביעה לשתי מחלקות: מחלקת הפורפור האדום, ומחלקת הפורפור השחור. חלזונות אלה ידועים ומוכרים לנו, אך דמם אינו שחור כדיו. כפי שניתן לראות בהלכות הרמב״ם, המילה ׳שחור׳ ביחס לצבעים כללה בשפתו מגוון רחב של צבעים, ולא רק את הצבע השחור ׳כדיו׳, כפי שהוא בלשוננו היום. הרב הרצוג מציין שאת המילה שחור ביונית, שהיא ׳מלן׳, ניתן לתרגם גם כ׳דיו׳. הרב הרצוג משער שהמתרגם הערבי שמכתביו קרא הרמב״ם את דברי אריסטו, תרגם את המילה ׳מלן׳ כ׳שחור כדיו׳.

יש להעיר, שאם נקבל הסבר זה יצא לנו שלא רק שדברי הרמב״ם אינם סותרים את הזיהוי המדעי של חלזון התכלת, אלא אף מאשרים אותו, בכך שהרמב״ם הסתמך על המקורות שמתארים את הפורפור, שהוא חלזון הארגמון.

מקורות נוספים בדברי הראשונים לזיהוי החלזון

מקור נוסף שיש שרואים בו זיהוי של החלזון ע״י אחד הראשונים מצוי בראבי״ה ח״א - מסכת ברכות סימן כה:

> ׳מאימתי קורין [את] שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ר״א או׳ בין תכלת לכרתי. וקבלתי שיש מין צבע שקורין כרתי ודומה לתכלת. וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרתי בין פורפירין ובין פריפינין, והוא מעיל שקורין בלשון לע״ז פורפירא ויש שדומה לו קצת.׳

עפ״י זה למדו שחלזון התכלת לדעת הראבי״ה הוא המכונה בלעז ׳פורפור׳, אשר ידוע שבדמו היו צובעים תכלת וארגמן בעולם העתיק.

יש הטוענים שאף מדברי הרמב״ן על התורה (שמות כח, ב), שכתב ש׳גם היום לא ירים איש את ידו ואת רגלו ללבוש תכלת חוץ ממלך גויים׳, משמע שהיה ברור לו שהתכלת שהיתה בשימוש ׳מלך גויים׳ באותו זמן היא התכלת של מצוה. כיון שלא

---

[142] מזהי התכלת החדשים הציעו אפשרויות אחרות לביאור ביטוי זה: הקונכיה אינה חלקה אלא גלית כמו הים; החילזון יושב על קרקעית הים; לקונכיית החלזון נצמדים בעלי חיים וצמחים ימיים אשר משווים לו מראה שנטמע במראה הים.

ידועה צביעה של תכלת מלכותית גם באותה תקופה אלא בדם הפורפור, שהוא הארגמון, מצרפים גם את הרמב״ן כמקור לזיהוי זה.

זיהוי חלזון התכלת בעת החדשה

הבסיס החזק ביותר לזיהוי חלזון התכלת היום כ׳פורפור׳ שהוא המכונה בשפה המדעית ׳מורקס׳ ובעברית ׳ארגמון׳, הוא הזיהוי על פי מקורות היסטוריים וארכיאולוגיים, שמקור תעשיית צבע התכלת מן החי בעולם העתיק היה ממשפחת חלזונות אלה.

על מנת לסתור זיהוי זה אפשר לנסות לטעון מספר טענות :

א. המקורות שהובאו אינם מוכיחים שהחלזון המדובר הוא החלזון שבו צבעו בעולם העתיק. כלומר, המקורות ההיסטוריים וההוכחות הארכיאולוגיות כולם הינם מבוססים על טעות.

ב. היה חלזון נוסף שהיו צובעים בו בעולם העתיק, ועדיין לא מצאו את זכרו במקורות ההיסטוריים והארכיאולוגיים. כלומר, המקורות ההיסטוריים והארכיאולוגיים הינם חלקיים וחסרים.

ג. התכלת של ציצית איננה התכלת שבה היה מקובל לצבוע בעולם העתיק. כלומר, אין לצפות להתאמה בין העולם ההלכתי לבין העולם הריאלי ההיסטורי.

נכתבו כבר מאמרים ארוכים ומנומקים ע״י הרב אליהו טבגר[143], וע״י הרב שמואל אריאל[144] לדחות טענות אלה במידה שאינה מותירה ספק, לדעתם. לא נאריך כאן בבירור הטענות והראיות, שראוי שכל אחד יראה אותן במקורן וישפוט בעצמו, אך נעיר רק שיש לתת את הדעת לכך שגם אם ניתן להעלות ספק ביחס לפרט מסוים ולראיה מסויימת מתוך דבריהם, הצירוף של מכלול הראיות והסברות, כן יכול ליצור וודאות ברמה גבוהה ביותר, וזו בעצם עיקר טענתם.

אולם, לעומת דבריהם הנכוחים לכאורה, יש לציין את העובדה כי הרב הרצוג, שהיה מודע לרוב העובדות שהובילו לזיהוי הארגמון כחלזון התכלת, דחה אותו בסופו של דבר, כיון שהבין שהוא לא מתאים לסימני זיהוי החלזון וצבע התכלת העולים ממקורות חז״ל. הרב הרצוג טען שבכ״ז יתכן שהיה חלזון נוסף שהיו צובעים בו בעולם העתיק, וניסה להציע זיהוי אחר - הינטינה (סגולית). הרב הרצוג טען שבדק את זיהויו ומצאו מתאים לסימני ומאפייני התכלת,[145] אך מעולם לא נעשתה צביעה תעשייתית של חוטי ציצית בהפרשת חלזון זה.

הרב טבגר כתב מאמר לדחיית זיהוי חלזון התכלת עם הינטינה. חלק מטענותיו באות רק להעמיד את זיהוי הארגמון כנגד הפירכות שהובילו את הרב הרצוג לזיהוי הינטינה, וחלק מטענותיו מציבות קשיים בזיהויו של הרב הרצוג. מתוך דבריו, לענ״ד, שתי טענות מרכזיות מן התחום המדעי עומדות כנגד הזיהוי של הרב הרצוג. לאחת הרב הרצוג היה מודע והתייחס, והיא העדר השרידים

---

[143] נדפסו בספרו ׳כליל תכלת׳.

[144] במאמר מקיף הנקרא ׳התכלת וחידושה׳. ועי׳ עוד במאמרו ׳תכלת בציצית- מצוה מן המובחר או חיוב גמור?׳, תחומין כא, עמ׳ 475.

[145] היתרונות של זיהוי זה לדעת הרב הרצוג הם : נדירות בחופי ארץ ישראל - עולה אחת לכמה שנים (אולם, לאו דוקא בחופים הצפוניים) ; צבע הקונכיה דומה לים ; דומה יותר לדג בכך שצף על פני המים ; ניתן להפיק ממנו צבע כחול כמעט ללא תערובת של סגול.

והעדויות לצביעה בחלזון זה. לאחרת הרב הרצוג היה מודע, ונראה שטען שהצליח להתגבר עליה, והיא הטענה שאין אפשרות מעשית לצבוע תכלת ב׳דם׳ הינטינה. לכך יש להוסיף שלשיטת הרב הרצוג יתכן שדוקא היעדר האפשרות המעשית להפקת הצבע היא הראיה לנכונות הזיהוי, כדברי הרמב״ם - ׳שאין אנו יודעים צביעתו׳.

מצד שני, הטענה המרכזית הנשמעת היום היא שדחיית הרב הרצוג את הזיהוי של הארגמון, התבססה בעיקר על העובדה שהוא חשב שלא ניתן להפיק מן הארגמון צבע שהוא באמת כחול ללא סגול. הטענה היא שרק בעשרות השנים האחרונות גילו את הדרך למנוע מהצבע להפוך לסגול ולהשאיר אותו בגווני התכלת, באופן שהתכלת המופקת מן הארגמון היום דומה לרקיע במידה יותר מובהקת מהצבע המופק מהינטינה, שלעולם נשאר בו גוון סגלגל.

יש לציין כי גם היום, לאחר פרסום כל המידע ההיסטורי והארכיאולוגי, יש המצדדים בזיהויו של האדמו״ר מראדזין שחלזון התכלת הוא דיונון הרוקחים. זאת בעיקר על בסיס היתרון הגדול של זיהוי זה בהתאמתו לדברי הרמב״ם שכתב שדמו של החלזון ׳שחור כדיו׳.

הרב אליהו טבגר האריך במאמרו על התכלת לבאר את סימני הזיהוי של החלזון עפ״י המקורות, באופן שלדעתו יש בו כדי לשלול לגמרי את זיהוי הדיונון כחלזון התכלת, כיון שלדעתו הוא כלל אינו ראוי להקרא חלזון. הרב טבגר הראה שאף הרמב״ם, שזיהויו של האדמו״ר מראדזין נשען בעיקר על דבריו, פירש בפירוש המשניות שהמילה חלזון פירושה צדף. אך יש להעיר שבהלכות ציצית כתב הרמב״ם שהחלזון הוא דג. אמנם, יתכן שהרמב״ם מכנה כל בעל חיים החי במים בשם ׳דג׳, אך בכל זאת יש משקל מסויים לכך שהרמב״ם לא הזכיר שהחלזון הוא בעל קונכיה.

ד. צבע התכלת

מלבד המשנה במסכת ברכות, שבה דעת רבי אליעזר היא שזמן קריאת שמע של שחרית הוא משיבדיל בין תכלת לכרתי, אשר יתכן שיש ללמוד ממנה על דמיון מסוים בין צבע התכלת לצבע הכרתי (אם כי לענ״ד דוקא יותר היה מקום ללמוד ממנה שצבע התכלת אינו כצבע כרתי), יש לנו מקור תנאי נוסף העוסק במראה צבע התכלת המובא בתלמוד בבלי מסכת סוטה דף יז עמוד א:

׳היה ר״מ אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה [לספיר, וספיר דומה][146] לכסא הכבוד, שנאמר: (שמות כד) ׳ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר׳, וכתיב: (יחזקאל א) ׳כמראה אבן ספיר דמות כסא׳.׳

שיטת רש״י

רש״י מבאר את הסיבה שלא כתב רבי מאיר בקיצור ׳תכלת דומה לכסא הכבוד׳:

---

[146] גירסת התוס׳.

'והכי תניא לה בספרי דאיצטריכו כל הני משום דלא אשכחן קראי אלא ברקיע שדומה לכסא הכבוד[147] הילכך תכלת דומה לים וים דומה לרקיע דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע.'

מדברי רש"י עולה שצבע התכלת אינו זהה ממש לצבע הרקיע. לפי דרכו אולי יש לומר שאף לא לצבע הים ממש, אלא רק דומה לים. אם כן, פירוש רש"י משאיר אותנו בעצם בספק לגבי צבע התכלת, שכן לא נוכל לדעת את הגוון המדויק שלו מהתבוננות על הים או על הרקיע, אלא רק מראיית התכלת עצמה. אולם, יתכן שעל פי דברי רש"י יש לומר שגוון התכלת אינו חייב להיות גוון מדויק, שהרי אם מתייחסים לדבר הדומה לדומה כמזכיר את כסא הכבוד, יש ללמוד שהתורה בעצם לא הקפידה על הגוון אלא בקירוב מסוים. יש להוסיף עוד כי גווני הים נוטים להתחלף ממקום למקום בהתאם לעומק המים, הרכב הקרקעית, וכן בהתאם למצב השמים. אף בגווני הרקיע ישנם שינויים מסויימים.

אמנם, יש שביארו ברש"י שלמרות שגוון הים אינו זהה ממש לרקיע, ניתן לזהות אותם זה עם זה מצד היראותם תמיד ביחד, באופן שמראה את דמיונם, לעומת זאת, התכלת שאינה נראית עם הים כאחד, צריכה להיות זהה ממש לגוון מסויים של הים.

בכמה מקומות הן בפירושו על התורה והן בפירושו על הש"ס, נקט רש"י שצבע התכלת הוא 'ירוק'. בברכות ט ע"ב הוסיף 'דומה לכרתי שקוראין פורייש'. יש שניסו ללמוד מכך על צבע התכלת, אולם, כפי שכבר הערנו הביטוי 'דומה' מותיר אותנו בספק מסוים.

שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם בהלכות ציצית פרק ב הלכה א:

'תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע, והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית...'

מדברי הרמב"ם נראה שצבע התכלת הוא גוון מדויק וברור מאוד. הפתוך שבכחול הוא כחול שמעורב בלבן,[148] ממנו יוצא צבע התכלת המקובל בשפתנו היום. אמנם, הכחול יכול להיות כהה מאוד ונוטה לשחור, והשאלה היא בכמה לבן מערבים אותו. התכלת הברורה של הרקיע היא תוצאה של הישברות קרני השמש באטמוספירה. לכן תכלת זו היא חזקה יותר ככל שהשמים הם נקיים-טהורים יותר. קשה להניח שמדובר על צבע הרקיע בשעות המעבר בין יום ללילה, שאם כן נתת דבריך לשיעורים, שהרי גווני הרקיע משתנים בשעות אלה שינויים קיצוניים

---

147 כך מבאר רש"י בדיבור הבא: ורקיע דומה לכסא הכבוד - קראי קדריש דכתיב ברקיע 'כמעשה לבנת הספיר' וכתיב בכסא הכבוד 'כמראה אבן ספיר דמות כסא'. לכאורה, רש"י מבין את הפסוק בסוף פרשת משפטים כאומר 'תחת רגליו כמעשה לבנת הספיר' שהיא 'כעצם השמים לטוהר'.

148 ראה פיהמ"ש נגעים פרק א משנה ב.

מאוד, גם מחמת הישברות קרני השמש תוך כדי עוברן במסלול ארוך יותר בשכבות גזים שונים באטמוספרה, ולכן אין משמעות לציון 'טהרו של רקיע'.

הפרט היוצר חוסר וודאות בפירוש דברי הרמב״ם הוא הדימוי של צבע התכלת לצבע השחור ולשאר הצבעים המשחירים. הרמב״ם חוזר על דימוי זה בדין טלית שכולה תכלת בהמשך הפרק בהלכה ח:

'היתה כולה תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת.'

פרט זה הביא הרבה מן האחרונים שחקרו את נושא התכלת למסקנה שצבע התכלת לפי הרמב״ם הוא גוון של כחול עמוק הנוטה לשחור. חיזוק חלקי לטענה זו ניתן להביא מהשוואת צבע התכלת לצבע 'קלא אילן' המזוהה היום כ'אינדיגו'[149] שאף הוא צבע כחול כהה. אולם, האם אפשר לטעון שזהו מראה הרקיע? הרב הרצוג טוען שזהו מראה הרקיע של ארץ ישראל. ואני אינני מבין כיצד.[150]

לדעתי, בהנחה שאנו יודעים את צבע הרקיע הנראה לעין, ואנו גם מבינים את משמעות המילים 'פתוך שבכחול', עלינו להגיע למסקנה שהוראת המילה שחור ומשחירין בלשון הרמב״ם[151] היא שונה קצת מאשר בלשוננו. יתכן שכל צבע אשר נוטה בהתכהותו לשחור, דבר אשר בולט במיוחד בכחול, אם כי אפשרי אף בירוק, אך ודאי לא שייך בצהוב ורוד או כתום למשל, נקרא בלשון הרמב״ם צבע משחיר.[152] יש לחזק טענה זו על בסיס הדברים שהביא הרב הרצוג מכתבי אריסטו, שחילק את משפחת החלזונות לשחורים ואדומים, כאשר ברור שמן החלזונות השחורים לא היו מפיקים צבע שחור, אלא גוונים של תכלת, תורכיז, כחול וסגול.

מקורות נוספים מדברי הראשונים

הרמב״ן על התורה בבמדבר פרק טו פסוק לח, כתב דברים המעוררים למחשבה על גוון התכלת:

'הגוון תכלית המראות, כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא, ולפיכך נקרא תכלת'.

יש להתלבט אם יש להבין שיש קשר בין דבריו לבין הפירוש שהובא באבן עזרא הארוך על שמות פרק כה פסוק ד:

---

[149] אך ראה ספר התכלת עמ' 77-69 שמראה שגם זיהוי צמח הקלא אילן וגם זיהוי הצבע המופק ממנו אינם חד משמעיים.

[150] וראה ספר 'התכלת' עמ' 45 שמביא מקורות נוספים לשחרוריות צבע התכלת. אך ראה מאמרו של הרב טבגר על התכלת בביאורו לדעת הרמב״ם, שהוכיח מדברי רבי אברהם בן הרמב״ם שהתכלת היא מראה שבין הכחול ללבן. הרב טבגר כותב שיתכן שכל גווני הכחול נקראים תכלת, אך מדברי הרמב״ם נראה שהתכלת היא גוון מסוים דוקא.

[151] ואף בלשון מקורות קדומים נוספים המצויינים שם בספר התכלת.

[152] יש להתלבט אם קיים אדום כהה שנראה כמו שחור. לענ״ד נראה שלא, ואין להוכיח להיפך מדברי חז״ל ביחס לדם שחור- 'אדום הוא אלא שלקה'.

'**ותכלת אמר יפת, שהוא כדמות שחרות, כי הוא תכלית כל הצבעים. והכל ישובו אליו, והוא לא ישוב במעשה אדם לעולם. ואנו נסמוך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק והוא צמר**'.

אמנם, את דברי האבן עזרא עצמו שצבע התכלת הוא ירוק, יש להסביר עפ"י מה שכתב הוא עצמו בבמדבר טו פס' לח, שהתכלת הוא 'כמראה השמים'.

מאידך, יש לציין גם את פירוש אבן עזרא הקצר לשמות פרק כה פס' ד. שם כתב:

'**ותכלת - היא עין קרובה לשחרות, והיא מעט דומה לשמים, על כן פתיל תכלת לזכרון במעשה ציצית. ויתכן שנקרא כן בעבור שזאת העין תכלית כל העינים, כי אין אחריה, כי הלובן תחלה**'.

מצאנו מקורות נוספים העוסקים בגוונים של צבע התכלת במקורות מדברי הזוהר והמקובלים על המשמעויות הרוחניות של התכלת. לדעתי, יש להתייחס בערבון מוגבל לראיות המובאות מתוכם, ובפרט כאשר מתוך המקורות עולות כמה אפשרויות שונות. יש לציין גם לרעיון שהובא במאמרו של הרב צפניה דרורי בנושא התכלת בגליון 'מעייני הישועה',[153] בפירושו שם למאמר מהזוהר לפרשת תרומה, שיתכן שחלק מן המקורות אינם מתייחסים לצבע התכלת כפי שהוא על הפתיל המוכן אלא לשלבים בתהליך הפקת הצבע והצביעה בו. מצד שני, יש אומרים שהמקורות הקבליים מוכיחים שישנה משמעות גדולה להגדרת הגוון המדויק של התכלת, כיון שהגדרה זו מלמדת על שורשה הרוחני של המצוה ופעולתה בצינורות הדין, החסד או הרחמים.[154]

תנאים נוספים לכשרות הצבע

בדברי הרמב"ם נוסף תנאי אחר להגדרת צבע התכלת הכשר לציצית, שאינו נוגע לגוון של הצבע, אלא לעמידותו. בה"א כתב הרמב"ם שצביעה זו צריכה להיות '**צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה**'. ואף בהמשך הפרק בה"ד כותב הרמב"ם שהדבר המבחין בין התכלת לבין 'שאר צבעונין המשחירין' הוא זה 'שאינן עומדין'. בהלכה ד והלכה ה מביא הרמב"ם את אופן בדיקת התכלת המובא בגמרא לידע אם נצבעה בתכלת אמיתית או בקלא אילן. מסתבר שאת התנאי של עמידות צבע התכלת למד הרמב"ם מן הבדיקות של הגמרא, שמהן מתברר שתכלת הוא הצבע העמיד יותר.

בהקשר זה יש להעיר כי לא מוכח מן הגמרא שדוקא צבע התכלת הוא הצבע העמיד ביותר שהיה קיים בזמנם. בגמרא במסכת בבא קמא צג ע"ב מגדירה הגמרא צביעה של צמר כשינוי החוזר לברייתו, כיון שניתן להעבירו ע"י צפון. רק צבע אחד נזכר שם כיוצא מכלל זה, ואינו עובר על ידי צפון. צבע זה הוא דוקא קלא אילן.[155]

לכאורה, ראוי לעמוד על מהות החומרים המשמשים להבחנה בין תכלת לקלא אילן על מנת להבין מה היא התכונה המיוחדת לתכלת שעליה מתבססת הבדיקה

---

[153] יז אדר ב התשס"ג.

[154] ראה 'מבית מדרשו של הרב', עמ' סח.

[155] אולם, ראה דברי הרב הרצוג המובאים בספר התכלת עמ' 381, שהיה פשוט לו שאף התכלת אינה עוברת ע"י צפון.

בהם. בדבר זה יש קושי מסויים מחמת חוסר הבהירות בזיהוי חומרי הבדיקה שצויינו ובאופן הבדיקה בהם. יש ללמוד שפרטים אלה הם משמעותיים מדברי המשנה והגמרא בנידה ביחס לשבעה סממנים שמעבירים על הכתם, על מנת לבדוק אם הוא מדם, שאם שינה את סדרי הבדיקה, כבר לא ניתן להסתמך עליה.[156]

דעות החוקרים על גוון התכלת המקראית

גם החוקרים המתבססים על המדע בלבד חלוקים בזיהוי הגוון האמיתי של צבע התכלת המקראית. יש מן החוקרים הסבורים שצבע התכלת הוא גוון של סגול. אחרים סבורים שצבע התכלת הוא תורכיז. כאמור, יש אומרים שצבע התכלת צריך להיות זהה לאינדיגו שהוא צבע כחול כהה. ולעומת כל זאת קיימת גם הדעה שצבע התכלת הוא צבע השמים הבהירים ביום, הקרוי בלשוננו היום - תכלת.

מציאת חלזון התכלת אינה יכולה לברר לנו ספק זה. לפי הרמב״ם שדמו הוא שחור ורק ע״י הוספת סממנים מופק צבע התכלת, ודאי שאי אפשר לדעת לאיזה גוון צריך להגיע. גם הזיהוי של החלזון עם הארגמון כהה הקוצים איננו מוכיח דבר, כיון שניתן להפיק מחלזון זה קשת רחבה למדי של גוונים החל מירוק ותכלת בהירה ועד לסגול חזק. הכל תלוי בתהליך הפקת הצבע.

יש להסתפק אפילו אם מציאת פתיל תכלת של ציצית מן התקופה שבה צבעו בתכלת יכולה להוות ראיה, שכן אף אם נקבל את דברי הרמב״ם בדבר עמידות הצבע כתנאי הלכתי, לא מסתבר שמדובר בעמידות מוחלטת שאינה דוהה כלל, אף לאחר מאות שנים. אמנם, הרמב״ם טען שצביעת התכלת אמורה להיות צביעה העומדת ביופיה ולא תשתנה, אך האם אפשר לומר שצביעה זו לא תשתנה ׳לעולם׳ כפשוטו? הרי כבר מצאנו בגמרא שבתהליך הבדיקה יתכן שישתנה צבע התכלת לרעה ולטובה. הגמרא לא ציינה אם פתיל התכלת שהתקלקלה מראיתו נשאר כשר לציצית גם כשהיה מקולקל, או רק כשחזר למראיתו באמצעות הבדיקה השניה. אם הוא כשר, יש ללמוד מכך שצבע התכלת אינו כולל רק גוון מדויק בלעדי אחד.

ה. הפסקת הטלת תכלת בציצית

מדוע אין צובעים בתכלת לדעת הרמב״ם?

הרמב״ם בפירוש המשנה למסכת מנחות (ד, א) מנסה לבאר מדוע אין צובעים בתכלת היום. זו לשונו עפ״י תרגום הרב קאפח:

> ׳ואינו אצלינו היום לפי שאין אנו יודעים צביעתו, לפי שאין כל גון תכול בצמר נקרא תכלת, אלא תכלות מסויימת שאינה אפשרית היום, ולפיכך אנו עושים הלבן לבדו.׳

הרמב״ם מדבר על הפקת צבע מסויים שאיננה אפשרית, אך איננו כותב שאין הצבע עצמו ידוע. מצד שני הרמב״ם איננו כותב גם שאין החלזון שממנו מפיקים את הצבע ידוע. הוא כלל אינו מזכיר את הצורך בחלזון דוקא. מהביטוי ׳אין אנו

---

[156] ראה נידה סב ע״א-ב.

יודעים צביעתו' נראה שהרמב"ם סבור שגם אם נמצא את החלזון לא נדע כיצד להפיק ממנו את צבע התכלת.

הרב טיקוצ'ינסקי טען שמדברי הרמב"ם בפירוש המשניות נראה שגם אם נמצא את החלזון לא נדע לצבוע את התכלת, משום שאין אנו יודעים את הגוון המדויק. הרב הרצוג ענה לעומתו שמדברי הרמב"ם נראה שאין בעיה בהכרת הגוון של התכלת, אלא בהכרת החומר הצובע, מחמת הפסקת צביעת התכלת, שגרמה לכך שאין אנו יודעים מאיזה חלזון להפיקה. נראה שהרב טיקוצ'ינסקי לא קיבל את דבריו.

מדברי הרמב"ם במשנה תורה לא נראה שישנה בעיה במציאת חלזון התכלת. הוא נותן את סימניו אף מעבר למובא בגמרא, וכותב ש'בים המלח הוא מצוי'. יש שטענו שהרמב"ם מצא את חלזון התכלת. לדעתי, אין הכרח לומר כך, ובכל זאת יש ללמוד מסגנון דבריו שלא ראה את הבעיה העיקרית במציאת החלזון.

מן הלשון בפירוש המשניות נראה שהרמב"ם פטר את עצמו מהחיפוש אחר התכלת, מחמת החסרון של ידיעת הטכניקה של הפקת צבע התכלת. הפירוט של הרמב"ם במשנה תורה (ציצית ב, ב) כיצד מתבצעת הפקת התכלת מבוסס על הגמרא, המסורת והסברא, אך אינו מחייב שהרמב"ם סבר שאנו יודעים להגיע באופן זה לתוצאה המבוקשת.

מדוע הפסיקו לצבוע בתכלת

הרמב"ן על התורה כתב בשמות כח, ב: **'והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גויים'**. יתכן לתלות בעובדה זו של הטלת המגבלות על לבישת התכלת, ויתכן שאף על הצביעה בו, את הפסקת צביעת הפתילים בתכלת.

הרב טבגר[157] טוען ש'מלך גויים' הנזכר בדברי הרמב"ן הוא האפיפיור שברומא. הוא טוען שידוע שהאפיפיורים היו לובשים בגדי תכלת המופקים מן הפורפור - הארגמון. על בסיס מסקנה זו הוא מצרף למעשה את הרמב"ן למקורות מדברי הראשונים המאשרים את זיהוי התכלת של מצוה עם התכלת ששימשה לצביעה בעולם העתיק, כלומר, הארגמון.

מצאנו התייחסויות נוספות של ראשונים להעדר התכלת בציצית.

בספר החינוך מצוה שפ"ו מעיד:

'וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו'.

האלשיך מצא רמז בתורה שבכתב למציאות של העדר התכלת:

'ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם' - אך יש דבר שאינו לכל הדורות, וזהו 'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת', וזה אינו לדורותם, כי לא בכל הדורות נמצא דם חלזון'.

בשם האר"י[158] הובא ביאור רוחני להפסקת צביעת התכלת:

'כי האמת הוא שבזמן הזה אחרי החורבן אין בנו כוח להטיל תכלת, כי אין אנו משיגים...'

---

[157] במאמר 'אימתי פסקה התכלת מישראל', נדפס בתוך 'והיה לכם לציצית - קונטרס בענייני התכלת', אגודת 'פתיל תכלת', תשס"ז.

[158] עי' ספר 'פרי עץ חיים' שער הציצית פרקים ד-ה (הציטוט מתחילת פרק ה).

אחרונים ניסו להסביר את סיבת העלמות התכלת:

ה׳תפארת ישראל׳ טען שכאשר הגיעו הגאונים למסקנה שאין אנו בקיאים בבדיקות של התכלת המובאות בגמרא, החליטו להפסיק את הצביעה בתכלת מחשש לאיסור כלאיים. דבריו צריכים עיון, שכן ברגע שגזרו על סדין בציצית לכאורה לא היתה מציאות של כלאים בציצית.

למעשה, ישנם מקורות בקבצי חוקים של האימפריה הרומאית-ביזאנטית שמעידים על הגבלת הצביעה בתכלת לצרכי המלכות בלבד, באופן שבפועל מנע מיהודים לייצר צבע תכלת, אשר צריך להיות צבוע לשם המצוה בהקפדה מיוחדת. לכך יש לצרף את הכיבוש הערבי המאוחר יותר שלמעשה הביא הן לחורבן תעשיית צבע התכלת בחופי צפון ארץ ישראל, והן לחורבן הכמעט מוחלט של היישוב היהודי בארץ ישראל, אשר כנראה היתה האיזור היחיד בתפוצה היהודית שהיתה בו אפשרות לייצר תכלת.

בכל זאת, יש הטוענים שבתקופה הצלבנית עדין היתה קיימת תעשייה של צביעה בחלזונות בחופי מזרח הים התיכון.

וראה מאמרו של הרב אליהו טבגר ׳אימתי פסקה התכלת בישראל׳, שהציג מקורות שונים ומנה את הסיבות שכנראה גרמו להפסקת הצביעה בתכלת על ידי יהודים בסוף תקופת האמוראים.

ו. החיוב לשים תכלת בציצית

האם הטלת תכלת בציצית היא חובה?

הטלת תכלת בציצית אינה בגדר רשות או הידור בלבד, אלא חובה גמורה, כמצוה מן התורה. אמנם, המשנה בראש פ״ד ממסכת מנחות מחדשת חידוש שאינו מצוי הרבה במצוות התורה ש׳**התכלת אינה מעכבת את הלבן**׳. כלומר, על אף שמדובר במצוות עשה אחת - ׳**ועשו להם ציצית... ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת והיה לכם לציצית**׳, ניתן לקיים את המצוה גם באופן חלקי. אולם, גם לאחר חידוש זה ברור שלא פקעה החובה על האדם לקיים את כל חלקי המצוה, כפי שברור שאין הדין השני במשנה ש׳**תפילה של יד אינה מעכבת של ראש**׳, פוטר את האדם מן החובה להניח תפלה של יד.

אולם, בכ״ז יש מן האחרונים מי שסבר שאין הטלת תכלת אלא ׳מצוה מן המובחר׳. בספר ׳פני יהושע׳ על מסכת בבא מציעא דף סא עמוד ב, באזהרת ׳התולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא׳, כתב:

> ׳מיהו הרא״ש ז״ל כתב דהאי שתולה קלא אילן בבגדו היינו שמוכרו לאחרים בחזקת תכלת. ופירושו נראה לי מוכרח שהוא אליבא דהלכתא דהא ק״ל תכלת אינו מעכב את הלבן ובדיעבד יוצא בלבן לחוד ותכלת דכתיב באורייתא היינו למצוה מן המובחר. ואם כן לפי״ז קשה למה לי קרא דיציאת מצרים בציצית, דהא קלא אילן לא גרע מיהא מלבן כדאיתא להדיא בפ׳ התכלת אי לאו משום גזירה ע״ש, ואם כן מדאורייתא שרי לכתחלה לעשות קלא אילן, אלא שאינו מצוה מן המובחר כמו תכלת, ואם כן לא שייך שום רמאות בזה אלא על כרחך דמיירי במי שמוכרו לאחרים. וק״ל׳.

אף בספר 'ערוך השולחן' אורח חיים, הלכות ציצית סימן ט סעיף יט, נראה שסבר שאין חסרון במצות ציצית ללא תכלת. כך כתב בקושייתו על שיטת הסוברים שמטילים חוטי לבן בבגד של פשתן, ולא גזרו אלא על התכלת בבגד זה:

'ק"ל טובא: למה חשבה הגמרא שם סדין בציצת בעקירת דבר מן התורה? דכיון דעושה ציצת של פשתן הא מקיים המצוה, שהרי להדיא כתב הרמב"ם בפ"א דין ה' דהלובש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד הרי קיים מצות עשה עכ"ל, וכיון שמטיל לבן של פשתן הרי קיים מצות עשה ואין כאן עקירת דבר מן התורה כלל. וצע"ג'.

הרב שמואל אריאל[159] הוסיף מקור אחד מדברי הראשונים שקצת נראה ממנו שאין הטלת התכלת בציצית חובה גמורה. הריטב"א בחידושיו לשבת כה ע"ב, נושא ונותן במחלוקת רש"י ור"ת אם פטרו סדין מציצית לגמרי, או רק מן התכלת. שם שואל הריטב"א על שיטת רש"י, שתלמידיו של רבי יהודה בר אילעי היו מטילים חוטי לבן בלבד בסדיניהם שהיו מפשתן, מדוע החביאו התלמידים כנפי כסותם אם היו להם חוטי לבן. לדעתי, אין בכך ראיה שסובר שהתכלת אינה חיוב גמור, משום שיתכן שהיו עניים במידה כזו שלא היה בידם להשיג תכלת לטליתם.[160]

בכל אופן, הרב שמואל אריאל במאמרו מוכיח מגמרא ומסברא,[161] מדברי ראשונים[162] ואחרונים[163] שהטלת תכלת בציצית היא חובה גמורה מן התורה. בעקבות מסקנה זו הוא טוען שאף הטוענים שעדיין יש מקום להטיל ספק בזיהוי התכלת בזמן הזה, אך אין להם ראיות השוללות אותו לחלוטין, אינם רשאים לחייב עצמם במצות ציצית ממידת חסידות בלבישת בגד של ארבע כנפות, כאשר הם מבטלים בכך את החיוב הגמור של הטלת התכלת, שזיהויה מסופק לדעתם.

טענה זו תלויה בשאלה האם יש לומר 'ספק דאוריתא - לחומרא' במקום שגם לאחר שיחמיר לא ודאי שיצא ידי חובתו לגמרי. להלן נדון בשאלה זו. אולם, יתכן שהרב שמואל אריאל סובר שכיון שאין בסיס רציני לאף אחד מן הזיהויים האחרים מלבד הארגמון, נחשב אדם שהטיל תכלת מן הארגמון, לפחות בזמן הזה, לאדם שיצא ידי חובתו לגמרי, כיון שאף אם תאמר שהזיהוי איננו נכון, הרי עשה כל שביכולתו.

---

[159] 'תכלת בציצית - מצוה מן המובחר או חיוב גמור?', בתוך 'תחומין' כא, עמ' 475.

[160] ואולי יש להטעים טענה זו עפ"י הגמרא בבבלי סנהדרין (כ, א): 'דבר אחר: שקר החן - זה דורו של משה ויהושע, והבל היפי - זה דורו של חזקיה, יראת ה' היא תתהלל - זה דורו של רבי יהודה ברבי אילעאי. **אמרו עליו על רבי יהודה ברבי אילעאי שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה**'.

[161] כגון דין 'עשה דוחה לא תעשה' בציצית של תכלת שדוחה איסור כלאיים, ואם לא היה בה חיוב, הרי זה בגדר מאמר ר"ל 'אם אתה יכול לקיים שניהם' (מנחות מ, א), שאז אין העשה דוחה את הל"ת.

[162] כגון תוס' בב"מ סא ע"ב בד"ה 'שתולה', אשר עליו מוסבים דברי הפנ"י דלעיל.

[163] כגון ר"י פערלא בביאור סה"מ לסמ"ג, ורבי אריה ליב ממיץ בספר 'שאגת אריה' סי' לב.

האם יש מקום לטעון שאין חובת הטלת תכלת בזמן הזה?

קשה מאוד לטעון שמצות התכלת אינה נוהגת בכל זמן, שכן טענה זו אינה מסתדרת ברמת העובדות עם מקורות שונים בתלמוד ובמדרשים. בנוסף, אין לה כל מקור ממשי, והיא אף עומדת כנגד הכללים המקובלים שמצוות התורה אינן משתנות. לכאורה, לשיטת הרמב״ם, עומדת טענה זו אף כנגד אחד מעיקרי האמונה - שהתורה לא תשתנה. משעה שקיבלנו תורה בהר סיני, התחייבנו בתרי״ג מצוות, וחיובה של אף מצווה לא פקע מאתנו מאז. אמנם, יש מצוות שחיובן תלוי בתנאים מסויימים, שיכולים לגרום לכך שבתקופה מסויימת לא יחול החיוב במצווה, אך לא מצאנו תנאי מסוג זה ביחס למצוות התכלת והציצית בכלל.

יש להוכיח גם שכל הראשונים לא סברו שכזו מכך שהרי״ף והרא״ש הביאו את הלכות התכלת, אף שאינם מביאים הלכות שאינן נוהגות בזמן הזה. אף מדברי הרמב״ם שכן מביא הלכות שאינן נוהגות בזמן הזה לא נראה שישנו זמן שאין חובת הטלת תכלת, אלא רק שיש זמן שבו התכלת אינה מצויה. במצב זה אין ביטול של המצוה, אלא אונס שאינו מאפשר לקיימה.

יש לציין גם את דברי שו״ת מהרי״ל החדשות סימן ה לענין טלית פשתן, שמפורש בהם שסובר שניתן לחדש את המצווה בכל זמן, ואף אינו סובר שצפוי קושי בזיהוי החלזון ובהפקת התכלת לכשיתאפשר לחזור ולהשיגו:

> 'אבל באלו הארצות מנהג כר״ת ואוסרים סדין בציצית אפילו במינו, אע״ג דמהר״ם כתב בתשובה דלעיל דכה״ג דהשתי או הערב של פשתן לא חשיב סדין בציצית, איהו אזיל לטעמיה דמקיל בההיא גזירה, שכתוב באותה תשובה אפי' [היה] רואה מי שהטיל ציצית של פשתן לא היה מוחה הואיל והאידנא אין מצוי תכלת, אבל יתר רבותינו החמירו כמו הרא״ש והנגררים אחר ר״ת ורב עמרם כדלעיל. וסברא הוא **דשמא יחזור דבר לקילקולו, שיהא תכלת מצוי, כ״ש למאי דכתב סמ״ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימנין, בקל היה לעשות תכלת,** ומי יבא אחר המלכים להכניס ראש בין הרים גדולים.'

האם חובה להטיל גם ספק תכלת?

יש מחכמי זמננו מי שטען שאין חובה להטיל תכלת על פי הזיהויים החדשים, כיון שאינם מבוססים על מסורת מוחלטת, וממילא מכלל ספק לא יצאו. נראה שדי בקלות ניתן להעלות כמה ספיקות בענין זיהוי החלזון על בסיס המחקרים והזיהויים השונים (לפחות מצד מי שלא חקר את הדבר בעצמו, אלא רק קרא מאמרים או ספרים המסכמים את הנושא). כפי שראינו, ניתן גם להעלות ספיקות ביחס למראה צבע התכלת של מצוה, ואף מחלוקות ראשונים, לכאורה, בעניין. ולבסוף יש מקום להטיל ספק גם בתהליך הצביעה שחודש לא על פי מסורת אלא על בסיס ניסוי ותעיה.

לכאורה, יש לדחות טענות אלה על פי כלל פשוט ומקובל, שהוא 'ספק דאורייתא - לחומרא'. כיון שהטלת התכלת היא חובה מדאו', אף אם אין בתכלת של היום אלא ספק של קיום המצוה - יש להטילה.

כנגד טענה זו יש מי שהשיב שאין אומרים 'ספק דאוריתא - לחומרא' אלא במקום שאחר שיחמיר יצא מן הספק לגמרי. אולם, במקום שבו גם לאחר שנחמיר עדין נהיה מסופקים אם יצאנו ידי חובת המצוה - אין חובה להחמיר.

למעשה, קיים דיון בין האחרונים בסוגיא זו בהלכות ברכת המזון, ביחס למי שאינו יודע אלא ברכה אחת משלוש הברכות של ברכת המזון מדאו'. במג"א סי' קצד סק"ג כתב שנחלקו הרי"ף והרמב"ן אם הברכות מעכבות זו את זו, ומסקנתו למעשה היא להחמיר בספק ברכות ולא לברך. על דברי המג"א הללו הקשו אחרונים: הרי ברכת המזון חיובה מדאו', והכלל של סב"ל לא נאמר אלא בברכות דרבנן!

הפמ"ג כתב ביישוב דברי המג"א: **'כהאי גונא לא אמרינן ספק דאוריתא לחומרא מה"ת ועליו לתקן, הואיל ואינו יודע גם עתה אם מתקן'**. מדבריו יוצא שאין מקום לחייב לעשות מעשה מספק, כאשר גם לאחר מעשה לא יפטר באופן וודאי מחיובו.

אולם, עיין באריכות במאמרו של הרב שאול ידידיה אליעזר ווינרעב 'חיוב לבישת ספק תכלת משום ספק דאוריתא לחומרא', שפורסם בקונטרס בענייני התכלת של שנת ה'תשס"ט, על ידי אגודת 'פתיל תכלת', שמראה שרוב הפוסקים חולקים על תירוץ זה של הפמ"ג, ומדברי הפמ"ג בעצמו נראה שלא אמר את דבריו אלא במקרה של ברכת המזון, שאם אינו יוצא ידי חובתו יש בו חשש של ברכה לבטלה, שלדעת חלק מן הפוסקים יש בו אפילו איסור מדאו', ובכל אופן יש בו איסור לפחות מדרבנן. לעומת זאת, בהטלת תכלת בציצית יש להוכיח שאין שום איסור, ובמקרה זה, לדבריו, יודו כולם שיש לקיים את המצוה אפילו אם הוא מסופק אם יוצא ידי חובתו.[164]

אמנם, גם לאחר דבריו הארוכים של הרב ווינרעב, יש עדין מקום לטוען לטעון שאין לדמות ספק אחד בקיום מצוה, לריבוי הספיקות שניתן להעלות בענין עשיית התכלת, שיכול לבוא אדם ולטעון: אני רוצה לקיים את מצות התכלת מספק, אך איני יודע כיצד לקיים אותה, שכן זה אומר בכה וזה אומר בכה. האם גם באופן כזה ניתן לחייב את האדם לצאת ידי כל הספיקות?[165]

אולם, לענ"ד יש לדחות טענה זו, שכן אין מצוות התכלת שונה באופן מהותי ממצוות אחרות, שגם בהן מצאנו מחלוקות ודעות שונות, ואין אנו נמנעים מלהכריע בהן באמצעות כללי הפסיקה המסורים בידינו ובאמצעות הסברא

---

[164] והאדמו"ר מראדזין (בספר עין התכלת) הביא ראיה שיש חובה לקיים מצוה מספק, מדברי הר"ן בסוכה, שכתב שאם חובת ארבעה מינים היתה דאו' כל שבעה, גם בבין השמשות של היום השביעי, אם לא נטל באותו יום עדיין לולב - היה חייב ליטול, למרות שהוא כבר ספק לילה, ויתכן שאינו יוצא ידי חובתו, ולדעת החוות דעת, אפילו אם מצוות הלולב היתה דרבנן - היה חייב ליטול (וכן יש לומר בבה"ש של שאר ימי הסוכות, פרט לשבת), לולא היה חשש איסור מצד ספק יום השמיני, שהוא חג, שהלולב אסור בו משום מוקצה.

[165] לכאורה, יש לדמות זאת לדברים המובאים בשם הגר"א ביחס להנחת תפילין של ר"ת, שלא היה נוהג בכך, וטען, שאם באנו להחמיר לחשוש לשיטות הראשונים השונות בתפילין, נצטרך לעשות עשרות זוגות של תפילין, וברור שאין חובה לעשות כן. אולם, לענ"ד אין הנדון דומה, משום שטענת הגר"א היא שכיון שגם השו"ע לא כתב לנהוג כן אלא ממידת חסידות, אין לבטל את קיום המצווה עפ"י רש"י, לאחר שהתקבעה ההלכה כשיטתו, על מנת לצאת ידי דעה נוספת, שלא הוכרעה ההלכה כמותה. לעומת זאת, במצוות ציצית ללא תכלת בוודאי אין שום יתרון, ובציצית עם תכלת הרי אנו מחוייבים מן התורה, ובוודאי אין שום חסרון בכך שיקיים אותה באופן שמסתבר ביותר עפ"י המקורות שבידינו.

הישרה, למרות שניתן למצוא דעות שונות ושיטות מגוונות הן בדברי ראשונים והן בדברי אחרונים.

וראה עוד מאמרו של הרב יהודה ליב פלס בקונטרס הנ״ל,[166] שמונה ספקות שונים שניתן להעלות ביחס לתכלת של זמננו ואת פירוקם, ולבסוף טוען שקיים 'בירור גמור שזו התכלת שאמרה תורה, וחיובו גמור, ולא מצאנו טעם הגון לפטור מזה'.

וכן כתב הרב שמואל אריאל במאמרו הנ״ל על התכלת וחידושה. במאמרו האריך להתמודד עם כל טענות הספק כנגד זיהוי התכלת בזמן הזה ואפשרויות חידושה, ציין גם עדויות מפי גדולי הדור ביחס לאיכות הראיות בנושא זיהוי התכלת, והתמודדות עם טענות שהושמעו בשם גדולים אחרים כנגד החיוב להטיל תכלת בזמן הזה. בסוף דבריו הציג גם הכרעה מעשית לגבי אופן קיום המצוה בכל חלקיה, וטענתו היא שהכרעות אלה הן מחייבות בפועל, ולכן יוצרות איסור בלבישת טלית שאין בה תכלת. אע״פ שחלק מהכרעותיו בעניין אופן קשירת התכלת לא נראו לי למעשה, ואכמ״ל, רבות מראיותיו שוקעו בתוך סיכום זה.

האם יש להימנע מהטלת תכלת משום חשש הוצאת לעז?

בבבלי גיטין (ה, ב) אמרו רבי אמי ורבי אסי, שאין שליח הגט צריך לעמוד על כתיבת כל אות ואות מאותיות הגט. זאת, על מנת שלא להוציא לעז על גיטין הראשונים שלא נהגו לעשות כן. האם יש מקום לטעון שראוי להימנע מהטלת תכלת בציצית, משום שיש בכך הוצאת לעז על רבותינו שלא השתדלו לחדש את קיום מצוות התכלת?

בעניין החומרות בגיטין כתב בשו״ת תרומת הדשן (סימן רלב):

> יראה דדברים הללו צריכים לימוד רב אימתי שייך לומר נמצאת אתה מוציא לעז ואימת לא אמרי הכי. דהא ע״כ כללא הוא דילפינן מינה מההיא דפ״ק דגיטין, דהא דייק מיניה התם במרדכי דאין לזיין האותיות של שעטנ״ז ג״ץ בגיטין מטעם דא״כ אתה מוציא לעז.
>
> והיה נראה לחלק דכל היכא דמילתא דפשיטא הוא להתיר ובא אחד להחמיר ולעשות זהירות יתירתא, כה״ג אמרינן לא תעביד דא״כ אתה מוציא לעז. אבל היכא דאיכא ספיקא וצדדין שמן הדין ראוי להחמיר, מוטב יותר לעשות כדת וכתורה לגמרי, וניחוש לגיטין שלפנינו שלא יהא בהן ספק משניחוש ללעז גיטין הראשונים.

תה״ד קובע שחשש לעז אינו קיים בהחמרה אלא במקום שבו לא קיים ספק בכשרותו של המנהג הישן. בהתאם לכך, יש לומר שכש״כ בעניין התכלת, שהיא מצוה גמורה מדאו׳ - אין לחוש להוצאת לעז בכך שאנו משתדלים לקיימה.

עד כמה חייב אדם להשקיע בקיום מצוה

בשאלה עד כמה חייב האדם להתאמץ ולהשקיע בקיום מצוה, בהנחה של מציאות נתונה שבה המצוה ניתנת לקיום, יש לציין לדברים שנאמרו באו״ח סי׳ תרנ״ו בדין קניית אתרוג. העולה מדברי האחרונים שם הוא שאדם חייב להוציא אפילו ממון

---

[166] עמ׳ לב- לז.

רב על קיום מצוה עד מעשר וחומש, כפי שמצאנו ביחס למצות צדקה, וי״א שבמצוות המוטלות על גופו מחוייב אדם להוציא אפילו יותר מחומש, אם זה באופן שאיננו מחייב אותו לחזר על הפתחים לפרנסתו.[167]

אולם, נראה שיש מקום לחלק בין חובת ההוצאה לצורך קיום מצוה וודאית, לחובת ההוצאה לצורך קיום מצוה מסופקת, שאף אם חייב בה משום ספק דאו׳ לחומרא, לא מסתבר שיש להוציא עליה חומש ואפילו פחות מכך.[168]

מאידך, כפי שלמדנו, אמנם נפסק להלכה שציצית היא חובת גברא, אך האדם מתחייב לעשות ציצית רק לאחר שלבש בגד של ארבע כנפות. ממעשה רב קטינא והמלאך יש ללמוד, שאם יש לאדם אפשרות מרווחת לקנות בגד של ארבע כנפות ולהטיל בו ציצית - הרי הוא מחוייב בכך, אך לא אם יש קושי בדבר.

אולם, בעניין התכלת נמצא קולו - חומרו! שכן דווקא בגלל שאין חובה גמורה על האדם להכניס עצמו לחיוב המצווה, יש לטעון שאם מתעקש להכניס עצמו לחיוב - עליו לקיים אותו באופן מלא ולא באופן חלקי ומסופק, שאם לא כן - יצא שכרו בהפסדו.

ז. הלכה למעשה

כמובן, איני רואה את עצמי ראוי ומוסמך להורות הלכה למעשה בנושא זה שחלוקים בו גדולי תלמידי החכמים שבדור. ברצוני רק להציג מספר גישות שונות שעל פיהן, לעניות דעתי, יכולים להגיע העוסקים בסוגיא למסקנה מעשית מסויימת. אינני רואה לעצמי זכות גם לקבוע מה היא הגישה הראויה לפסיקת ההלכה בנושא זה, אע״פ שכלפי עצמי בהחלט ישנן גישות שיותר מתקבלות על דעתי, ומסתבר שהדברים ניכרים מבין השורות של דברי עד כה ולהלן.

א. הכרעה רק על פי פסיקת הלכה מקובלת מן הראשונים ולא על סמך פרשנות לא הלכתית - אע״פ שניתן להביא בסוגיית התכלת לא מעט מקורות מדברי הראשונים שנאמרו כפרשנות לנושא זה ולנושאים אחרים, אין לנו אף אחד מן הראשונים שכתב דברי הלכה פסוקים בנושא זיהוי התכלת ושאר פרטי הלכותיה מלבד הרמב״ם. לכן יש משקל גדול יותר לדבריו בנושא, וממילא רק תכלת אשר עומדת בכל הקריטריונים שקבע הרמב״ם בהלכותיו היא התכלת של ציצית, וכל תכלת אחרת, אף אם ישנן סיבות רבות לשער שהיא מתאימה להיות התכלת של ציצית, איננה התכלת שנפסק להלכה שהיא כשרה על פי הרמב״ם. אין בידינו לחלוק על ראשונים, ובפרט כאשר אין אנו יכולים לטעון שאנו יודעים דבר שהם לא ידעו, ויתכן אף שהם ידעו דברים שאנחנו לא יודעים היום בנושא זה.

לפי גישה זו, כיון שהתכלת המופקת מן הארגמון איננה מתאימה להלכותיו של הרמב״ם[169] (ולמבינים כך - למעשה, אינה מתאימה אף לסימני התלמוד) - אין שום חובה להטילה בציצית.

---

[167] עי״ש בבה״ל ד״ה ׳אפילו מצוה עוברת׳. ועי׳ בספר אהבת חסד ח״ב פ״כ אות ג ובהג״ה שם.

[168] כעין שמצאנו בפוסקים לעניין צדקה, שבגלל החשש לרמאים- אדם שנמנע מלתת צדקה לעני, אינו עובר על ׳לא תאמץ׳ ו׳לא תקפוץ׳ (עפ״י הגמרא בכתובות סח, א). וראה בעניין זה שו״ת עשה לך רב ח״ט סוף סימנים טז-יז.

[169] בצבע דם החילזון, בצבעו של החילזון עצמו ובצבע המופק מן החילזון בדרך כלל.

האם לפי דרך זו יש להטיל תכלת של ראדזין, כיון שהיא מתאימה יותר לרמב״ם? לדעתי, לא. התאמה בפרט אחד - הדם השחור, איננה יוצרת וודאות בזיהוי, והספיקות והקושיות מן המקורות ומן המציאות הם במידה כזו שאפשר היום לקבוע בוודאות שאין זו התכלת של מצוה עפ״י חז״ל.

ב. הכרעה עפ״י מקורות חז״ל - כיון שאנו באים לחדש כאן מצוה שלא נהגה בכל תקופת הראשונים, אין אנו מחוייבים לפסיקה כל שהיא, אלא למה שנראה לנו מן המקורות. המקורות בדברי חז״ל הם מעורפלים במידה כזו, שמותירה מקום לסימני שאלה רבים, הן בענין זיהוי החלזון והן בענין אופן הפקת הצבע והגוון שלו. אמנם, כבר הראינו שלדעת רבים מן הפוסקים יש לומר 'ספק דאוריתא - לחומרא' גם כאשר נשאר ספק אם יצא ידי חובה. אולם, נראה לי שאין בכך די אם המסתפק אינו יודע **כיצד** להחמיר ולקיים את המצוה.

לכאורה, אין טענה זו עומדת עבור מי שבעצם משוכנע בבירור מסויים, אלא שאינו סומך על סברתו - כלומר, 'ירא הוראה', משום שעליו להחמיר (ולא כאן המקום לדון בשאלה אם ראוי יותר להחמיר בחשש 'יוהרה' בהטלת התכלת[170]). לעומת זאת, מי שלא ברור לו לגמרי זיהוי אחד על פני אחר, וגם לא ברור לו הגוון של התכלת מבין כלל הדעות, לא ניתן, לדעתי, לחייב אותו לשים תכלת.

ג. הכרעה על בסיס צירוף כלל המקורות השונים והסברא הישרה - הטענה המרכזית העומדת לטובת הזיהוי של התכלת עם הארגמון, היא שבצירוף כל המקורות והראיות מאוד לא מסתבר לומר שאין זה חלזון התכלת. כך גם ביחס לגוון של התכלת, על רקע חוסר הבהירות של דברי הראשונים, מחמת פער הדורות אשר מקשה מאוד על בירור מוחלט של כוונתם הלשונית, בצירוף העובדה שדבריהם לא נאמרו על רקע של היכרות עם התכלת כפי שהיא במציאות, נראה שנכון להשתמש בסברא הישרה, אשר מתאימה למירב מקורות חז״ל וחלק ממקורות הראשונים, ולפחות למבוססים שבהם, ולהכריע על גוון התכלת המקובל. לכך יש לצרף את הסברא, אשר ניתנת לחיזוק מכמה מקורות כפי שראינו, שלא נראה שההלכה דורשת גוון מדוייק לגמרי, אשר לא ניתן לסטות ממנו בכהות או בבהירות מסויימת.

אולם, נראה לי שבעצם בבסיס שיטה זו מונחת גישה עקרונית לבירור סוגיא זו וסוגיות הלכתיות נוספות, אשר בה תלויה ההכרעה למעשה. גישה זו מבוססת על שני עקרונות:

א. חלזון התכלת והצביעה בו אינם דבר מיסטי אשר איננו ניתן להשגה, אלא מצווה מציאותית, אשר מבוססת על תוכן מציאותי אשר כאשר מגיעים לרמה מסויימת של חקירה לא יתכן שלא יתברר. יש בידינו היום את הכלים ההיסטוריים, המדעיים והטכניים לבדוק את כל האפשרויות, ולכן הגישה כבר בתחילת המחקר היא שלא יתכן שלא נגיע לתוצאות.

---

[170] לא דנתי בטענה זו אף בדברי הקודמים, משום שאף אם טענת חשש ה'יוהרה' היתה נכונה ביסודה, נראה שכיום, לאחר שרבים הם תלמידי החכמים המטילים בעצמם תכלת בציצית (בין אם מורים כן לרבים ובין אם לא) - אין חשש יוהרה לתלמיד העושה כמותם. הרב שמואל אריאל במאמרו הביא בעניין זה מדברי הרב עובדיה יוסף (ביחווה דעת ח״ב ס״א) שהסתמך על ה'אמרי בינה' ו'פתח הדביר', שכתבו שאין חשש יוהרה בדבר שיש בו מחלוקת הפוסקים, ורוצה לצאת ידי כל הדעות.

ב. 'אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו' (בבלי ע"ז ג,א). לכן לא נראה שישנם מכשולים בלתי עבירים בקיום מצות התכלת. אם הקב"ה ציווה מצוה בתורתו שמוטלת על כל אחד ואחד מישראל, יש לומר שבמאמץ אנושי, אף אם גדול, ניתן לקיים את המצוה.

לסיום, ברצוני להציע הערה נוספת בנושא אופן ההכרעה בסוגיא כגון זו:

'גדול שימושה יותר מלימודה' - אינו דומה מי שעמד בפני תלמיד חכם אמיתי, ושמע ישירות מפיו הכרעה בסוגיא הלכתית מעשית, מתוך וודאות וביטחון. למי שלמד וחקר סוגיא ממקורות שונים, אף אם יכללו את דבריו הברורים של אותו תלמיד חכם ואחרים אף גדולים ממנו.

דבר זה אמור, לדעתי, הן כלפי מי שקיבל שלילה של חיוב הטלת תכלת בזמן הזה מפי תלמיד חכם אמיתי, והן על מי שזכה לשמוע תלמיד חכם מביע וודאות בהכרעה לחיוב תכלת בזמן הזה, עפ"י אותם המקורות שהצגנו.

אין כוונתי לומר, שעובדה מקרית זו היא שצריכה להכריע. לדעתי, אין זה נכון להכריע סוגיא הלכתית על בסיס מחוייבות לפסיקה כזו או אחרת שאיננה מעוגנת במקורות ובסברות, וודאי שלא על בסיס מחוייבות רגשית או מגזרית.

כוונתי רק להצביע על עובדה מציאותית ולקבל אותה כלגיטימית, שאופן ההתבוננות של תלמיד במקורות ודרך חשיבתו בסברות תושפע ממה שקיבל מרבותיו. מעבר לכך, מסתבר שגם מגמתו העומדת בבסיס גישתו לסוגיא תהיה מושפעת מעובדות אלה, והמציאות מוכיחה, כפי שכבר הערתי לעיל, שהמגמה הנתונה בראשית מחקר, יש לה השפעה על מסקנתו.

סוגיית חידוש התכלת בציצית היא שאלה הלכתית, ולא השקפתית. ככזו היא צריכה להתברר בכלים הלכתיים. לענ"ד המצב היום הוא שבאמצעות כלים אלה בלבד לא ניתן להגיע למסקנה חד משמעית מחייבת, מפאת האפשרות לטעון לכמה ספיקות כנגד התכלת המופקת מהארגמון כהה הקוצים היום (העדר המסורת בזיהוי החילזון, העדר המסורת על גוון הצבע וטענות חוסר ההתאמה של הזיהוי והצבע לחלק מן המקורות שבדברי חז"ל). הגענו לתוצאות אשר ההכרעה על פיהם תלויה במידת האמון שאדם נותן במקורות ובשיקול דעתו ביחס לנקודות מעורפלות.

מסתבר שההכרעה המעשית בסוגיות כגון אלה כן תושפע ממה שנקרא 'מדיניות הלכתית' שיסודה בעצם בעניינים של 'השקפה', כגון שני העקרונות שהצעתי לעיל בסוף דברי. דומני, שהבנה זו יכולה להסביר את המציאות הניכרת כיום, לפחות על פני השטח, שמצד אחד רוב בניין ומניין של גדולי הפוסקים ותלמידי החכמים שבדור עדיין אינם מטילים תכלת בציצית, ומאידך רוב מכריע של תלמידי החכמים שעסקו בנושא ביסודיות וחקרו אותו הגיעו למסקנה שישנה חובה וודאית או כמעט וודאית להטיל בציצית את התכלת המופקת מהארגמון כהה הקוצים.